

Наталія ДИКА,

*доцент кафедри методики навчання
української мови Київського міського
педагогічного університету ім. Б.Грінченка*

РОБОТА НАД ГРАМАТИЧНИМИ (СИНТАКСИЧНИМИ) ПОМИЛКАМИ

В усному і писемному мовленні учні нерідко стикаються з різними синтаксичними труднощами, як от:

- складні випадки керування:
іменників (пам'ятник Франкові, характеристика Петренка, на Петренка);
прикметників (характерний - для кого? для чого? властивий - кому? чому?);
дієслів (опанувати -що? оволодіти -чим?);
- варіанти керування (сповнений - чого? чим? дорогий -кому? для кого? багатий -на що? чим? не читав книжку - не читав книжки; пасу коней, коні);
- узгодження присудка ? підметом, який виражений кількісно - іменними сполученнями (багато студентів не з'явилося);
- узгодження прикладок - географічних назв (у місті Києві, до міста Львова, але в селі Нижній Березів; з Республікою Індією, але в Соціалістичній Республіці В'єтнам);
- узгодження означень у сполученнях типу три великі •> кімнати - три великих кімнати та ін.

Із синтаксичних помилок слід насамперед указати на неправильну побудову дієслівних словосполучень, до чого спричинює хибна аналогія з відповідними конструкціями російської мови. Каменем спотикання тут здебільшого є сполучення з прийменником по: “по закінченні університету” (замість після закінчення), “по дорученню” (зам. за дорученням), “по проханню” (зам. на прохання), “по цій причині” (зам. з цієї причини), “по українській мові” (зам. з української мови).

Наприклад, прийменник *по* в українській мові вживається не з давальним відмінком, як у російській мові (по областях, по селах, по полях), а з місцевим відмінком (по областях, по селах, по полях) або взагалі без прийменника (областями, селами, полями), іноді можна почути й таке: “розкажи за школу” (зам. про школу), “що можна сказати за авторський вечір” (зам. про авторський вечір), “письменник зображує (малює) про щось” (зам. письменник зображує (малює) щось; говорить, розповідає про щось), “доповідач докладно зупинився про роботу” (зам. доповідач розповів про роботу), “категорично не можу” (зам. категорично забороняю; зовсім, ніяк не можу), “грає велике значення” (зам. має велике значення), “має важливу роль” (зам. відіграє важливу роль). Слід звертати увагу на звороти з прийменником *завдяки* (“завдяки хворобі” зам. через хворобу, “завдяки несерйозному ставленню” зам. через несерйозне ставлення, хоч виконав завдання завдяки твоїй допомозі).

Причиною багатьох помилок у використанні прийменників є неврахування того, що дієслова керують одними й тими самими іменниками по-різному, за допомогою різних прийменників (“одружитися на Олені” зам. одружитися з Оленою; “переслати по пошті” зам. переслати поштою; “враження про фільм” зам. враження від фільму).

Також слід вказати на:

- порушення норм узгодження між головним і залежним словом (“навколо золоті колосся”);
- порушення норм керування (“кожен був сповнений гордості” зам. гордістю),

[Помилки в керуванні це, як правило, результат перехресних дій історичних та діалектних традицій, впливу ділового стилю /а інших мов. Часто причиною помилок цього типу є змішування прийменникових конструкцій, а також вплив аналогії, коли те або інше дієслово підмінюється його синонімом без урахування особливостей керування. Інколи учні висловлюються так: «Марійці не було в чому одягнутись» зам. не було в що одягнутись.]

- порушення норм узгодження між підметом і присудком (“студентство також допомагають нам” (зам. допомагає); “батько з сином стояв” (зам. стояли);

- неправильну побудову конструкцій з однорідними членами речення (“вона зацікавилася і полюбила майбутню професію (зам. вона зацікавилася майбутньою професією і полюбила її)"]
- займенникове дублювання підмета (“Тарас Шевченко, він є основоположником української літературної мови і літератури»);
- неправильну побудову конструкцій з дієприкметниковим зворотом (“Захоплена дівчина картиною, ділилася враженнями з подружками”);
- неправильну побудову конструкцій з дієприслівниковим зворотом.

[Згідно з сучасними мовними нормами в реченнях із дієприслівниковим зворотом дія, названа присудком, і дія, визначена дієприслівником, обов’язково мають виконуватися одним суб’єктом. Помилки здебільшого трапляються тоді, коли суб’єкти цих двох дій в описуваній у реченні дійсності різні, напр.: “Готуючи альманах “Вітрила”, нашу увагу привернув своїми оповіданнями прозаїк Володимир Винниченко”.

Інший вид помилок з дієприслівниковим зворотом трапляється тоді, коли в реченні наявні дві дієслівні форми, яким дієприслівниковий зворот може синтаксично підпорядковуватись, напр.: “І в наші дні віруси приховують у собі загрозу, яку не завжди можна передбачити, викликаючи десятки інфекційних захворювань”.]

- на неправильну побудову конструкцій з непрямою мовою, напр.: Марійка заявляє, що я не буду виконувати домашнє завдання”. Тобто слід уникати нанизування конструкцій, з’єднаних тими самими засобами зв’язку, та стилістично невиправданого роз’єднання частин складного речення.

Вадою синтаксису усного і писемного мовлення учнів є надуживання однотипними реченнями, що стоять поряд, зокрема підрядники та ще й з однаковими сполучниками і сполучними словами (що, щоб, коли, котрий, які та ін.) або дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами, порівняннями та ін.

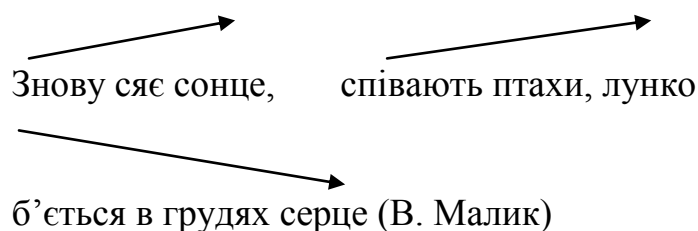
Часто учні припускаються помилок в інтонуванні розповідних, питальних, а також окличних речень, паузою не відділяють речення, одне від одного. Щоб запобігати помилкам, треба наголошувати учням на тому, що під час

промовляння розповідних речень голос спочатку підвищується, потім робиться невелика пауза, а в кінці речення голос знижується. Інтонація питального речення має свої особливості. Зокрема, найбільшою силою голосу (логічним наголосом) виділяється те слово, яке показує про кого або про що запитується в реченні (Сьогодні відбудеться олімпіада з української мови? Сьогодні відбудеться олімпіада з української мови? Сьогодні відбудеться олімпіада з української мови?).

У спонукальних реченнях інтонація добирається так: якщо висловлюється вимога або наказ, то голос звучить вище, а коли порада або прохання - нижче. Окличні речення виражають емоційні переживання того, хто говорить, і вимовляються з окличною інтонацією.

В усному мовленні між простими реченнями у складному треба робити невелику паузу. У кінці кожного простого речення, крім останнього, голос треба підвищувати, і лише в кінці складного речення - понижувати:

Знову сяє сонце, співають птахи, лунко
б'ється в грудях серце (В. Малик)

Важливо дотримуватися правильної інтонації в реченнях з прямою мовою і в діалогах. Щоб запобігати помилкам, треба пам'ятати, що пряма мова вимовляється підвищеним тоном, а слова автора - зниженим і прискорено.

Мовлення учнів має відповідати таким вимогам: правильність, змістовність, логічність, точність, доречність, лексичне багатство та різноманітність, виразність, емоційність тощо.

Зазвичай на уроках або під час розмови з учителями учні більше додержують норми, ніж поза уроками, у спілкуванні з однокласниками, „друзями, батьками. Так, переказуючи уривок з художнього твору, діти намагаються точніше передати мову автора, зберігаючи при цьому кращі звороти чи навіть речення;

І зоряний світ повертається разом з нами. І я непомітно лину в сон щасливий (5-й кл.). Він стрибнув у вікно і рішуче ступив у сивий від роси споршиш (6-й кл.). Навколо лунають страхітливі крики диких звірів і птахів, стогін дерев (7-й кл.). Свято Трійці (Зелені свята) - це своєрідний гімн весняному буйнозілля (8-й кл.). Весна причаїлась - у сірій корі ґрунту, у деревах, у воді (9-й кл.).

Проте важче даються школярам розповіді про цікавий випадок, що трапився з ними, смішну чи захоплюючу пригоду, а також твори-роздуми, твори на основі особистих вражень. Це, на нашу думку, пояснюється тим, що вони не мають мінімального словникового запасу, необхідного для повновартісного висловлення думки, у них не сформувалися ще здатність і необхідність самостійно мислити, бути вимогливими до власного й чужого мовлення, уважними до слова.

Збагаченню мовлення учнів, зокрема синтаксичними конструкціями, що уточнюють, увиразнюють мовлення, сприяє вдумливе, осмислене читання художньої літератури.

Запобігання синтаксичним помилкам потребує систематичної роботи над ними. Пропонуємо систему вправ, що видаються найбільш ефективними.

- Прочитати поданий через кодоскоп текст, правильно його інтонуючи. Прокоментувати відмінності прийменникових конструкцій в українській і російській мовах.

У Росії й на Вкраїні,

Наче сестри, мови,

Але в кожній неодмінно Є свої умови.

Росіяни кажуть нам:

“Мы живем по городам,

Деревням и селам,

Летом ходим по лесам,

По дорогам и лугам,

По полям весельм”.

Українці кажуть так:

*“Живемо ми по містах,
Селищах і селах,
Влітку ходим по лісах,
По дорогах і лугах,
По полях веселих”.*

А.Свашенко

- Переписати речення, вставляючи пропущені букви. Підкреслити закінчення.

*Умілець наш Сашко Нерівня
Пообіцяв зробить шпаківню.*

Його спитали:

“Де для весняних друзів хата?”

“Не встиг зробить, -

Сашко промовив. –

По серед... вивчаю мову,

По понеділк... і субот...

У радіогуртку робота”.

“Ну, а четвер?” - спитали діти.

“По четвер... я мию квіти.

Ну, а по п'ятниц... мій тато

Мене навчає в шахи грати.

І по вівторк... і неділ...

Я не нудьгую від безділля.

Отак і день за днем проходить,

Не все, що обіцяв, виходить”.

А. Свашенко

- Переписати, дописуючи закінчення слів. Відгадати загадки.

Хто ми?

Не по людних міст...,

Не по сел...,

Ідемо по піск..., по пустел...,

*Дуже мало в поході їмо,
По оазис... воду п'ємо.
(Верблюди.)*

Хто він?

*Лебедина шия гнеться,
Кучерява грива в'ється - По дорог... і стежок...
Він летить, неначе птах.
(Кінь.)*

- Знайти помилки у будові словосполучень. Записати правильні варіанти.

*Попадати в скрутне становище; дякую Вас; по запрошенню; по програмі;
ательє по ремонту меблів; оцінки по історії; інженер по техніці безпеки;
проректор по науковій роботі.*

*Із-за непорозуміння, із-за непередбачених обставин, із-за хвороби, по
сумісництву, по запрошенню, по дорученню, по програмі, по святкових днях, по
пропозиції, комісія по складанню резолюцій.*

- Встановити, яка з двох форм є правильною.

*При вашій допомозі, з вашою допомогою; добрий по натурі, добрий за вдачею
(доброї вдачі); розкажи за брата, розкажи про брата; не з'явився із-за
хвороби, не з'явився через хворобу; говорив біля години, говорив близько години;
дорожчий за все, дорожчий над усе.*

*Відправити листи по пошті, відправити листи поштою; старший по
віку, старший за віком; по дорученню, за дорученням; по вихідним дням, у
вихідні дні; при допомозі словника, за допомогою словника; при допомозі
дорослих, з допомогою дорослих; по непорозумінню, через непорозуміння; знати
з газет, знати по газетах.*

*З вини, по вині; згідно з наказом, згідно наказу; по замовленню, на
замовлення; по призначенню, за призначенням; за зразком, по зразку; по теорії,
за теорією; на честь ювілею, в честь ювілею; по заклику, на заклик; ввести в
склад, ввести до складу.*

На всіх напрямках, в усіх напрямках; переказати по телеграфу, переказати телеграфом; по моїм даним, за моїми даними; по його пропозиції, за його пропозицією; біля двох тисяч гривень, близько (коло) двох тисяч гривень; на доказ, в доказ; на адресу, по адресу; по проханню, на прохання; з ініціативи (за ініціативою), по ініціативі.

Робота по рекламній продукції, робота з рекламної продукції тужити по дому, журитися (нудьгувати, сумувати) за домівкою; учитель по професії, учитель за фахом (за професією); хороший в усіх відношеннях, гарний з усіх поглядів (з усіх боків).

По смаку добрий, на смак добрий; по всім питанням, з усіх питань; по всіх напрямках, в усіх напрямках (напряжках); по всякому приводу, з будь-якого приводу; по ділам служби, у службових справах; по бажанню кого-небудь, на бажання (за бажанням) кого-небудь; по свідченню, за свідченням; по контракту, за контрактом; по тій причині, з тієї причини.

□ Які серед поданих конструкцій є ненормативними?

При нещасті, при сестрі, при відповіді, при польоті, спасти на думку, жити на селі, іти на Київ, поїхати на весілля, зробити на совість, дарувати на згадку, робота по українській мові, гурток по моделюванню, комісія для перегляду програм.

□ Виправити речення, усунувши помилки дієслівного керування. У сумнівних випадках звернутися до словників.

Я ніколи не зраджу своїм друзям. Ми проїжджали по місцям бойової слави. Ми проводили урок в цьому класі згідно розкладу. Нашим сьогоднішнім і майбутнім піклується рідна школа. Я шануюся і пишаюся кращими людьми мого рідного міста. Наприкінці виступаючий подякував присутніх за увагу. Більш за все я люблю і захоплююсь математикою.

□ Розкрити дужки, добираючи дієслово, що найточніше відповідає змісту речення.

Сьогодні на уроці української мови учитель (говорив, розповідав) нам про норми літературної мови. Картини в галереї (освітлені, осяяні, опромінені).

Ввечері Галинку додому (проводжали, супроводжували) друзі. Учні почали (шукати, розшукувати, відшукувати) дорогу з лісу додому.

□ У яких реченнях порушено нормативне керування? У чому це виявляється? Як уникнути наведених огрехів?

Оленка переночувала на возі на траві. Ввечері весь поїзд рушає до міста до палацу “Україна”. Марійка верталася з базару з кошиком.

□ Відредагувати речення. Звернути увагу на вживання прийменників.

Зустрічаємось завтра без чверті одинадцять. По закінченні школи я вступатиму в університет. По неувважності ти зробив багато помилок в цій роботі. При вашій допомозі ми встигнемо виконати важливе замовлення. Наталю, хочу до Вас звернутися по приватній справі.

Катруся весь час піклувалася за своїх друзів. Фільм “Камінна душа” створений по однойменному роману Гната Хоткевича. Мій товариш став чемпіоном Європи по плаванню. Необхідно обрати комісію по складанню проекту резолюції. Вона завжди дуже піклувалась за своїх батьків.

Завдяки дощу Оленка підхопила грип. До вступу до університету він часто звертався до мене і до моєї сестри за консультацією. До мене це зовсім не відноситься. При вашій особливій допомозі ми встигнемо виконати роботу. Дякуючи проведенню досліджень ботаніками всього світу стало відомо велику кількість різних квіткових рослин.

□ Відредагувати речення. Знайти у реченнях граматичні помилки.

По великим рікам перевозять залізну руду, зерно, овочі, фрукти. Автомобіль “Нива” спеціально створений, щоб їздити по дуже поганим дорогам. Львів - древнє місто, воно старше багатьох європейських міст. Дніпро - третя ріка по розмірам у Європі після Дунаю та Волги. Я дуже дякую Вас за добру послугу. Сьогодні страшенно приємна погода. Слід відмітити, що в статті представлені цікаві результати багаторічної роботи авторів по досліджуваній проблемі.

□ Знайти однорідні члени речення. Якими сполучниками вони поєднані між собою? Поміркувати над доцільністю вживання сполучників.

Це ранкова зоря, чи ще вечірня догоріти не встигла? (Галина Гордасевич). Справжній поет повинен мати своє обличчя, і почерк, і ходу (А.Малишко). Скільки душевної витонченості й такту, святості й доброти було в наших матерів (Є.Колодійчук). З життєвої активності, з вогню життя викрешувалась Довженкова поетика, його соковитий стиль, його палаюча образність (О.Гончар).

- Вказати на недоліки у поданих реченнях. З'ясувати причину їх виникнення. Виправити речення. •

Око Ірини вабили блакитні ромашки, голубі волошки, троянди, нарциси. Сергій придбав дитячі спортивні костюми, яблука, банани, сливи, лимони. На Молдавіщині милують око виноградні сади і мальовничі-оселі. В театрі вони зустріли Тетяну з Олександром та їхню Ніночку з косичками. Ми знайомимося і вивчаємо передовий досвід колег.

□ Прочитати. Зробити інтонаційно-змістовий аналіз складносурядних речень: пояснити інтонацію, смислові зв'язки та засоби вираження їх.

Труднощі мучать, зате розуму учать (Нар. творч.). Музика без язика, проте людей вона збирає (Нар. творч.). Неможливо завжди бути героєм, але завжди можна залишатися людиною (Й.-В. Гете).

- Прочитати речення і виправити помилки.

Товариш захоплено розповідав про матч, і я не слухав його. Де не піду, усюди зустрічаю однокласників і знайомих. Бо права всім рівні, всі ми тепер вільні. Пішов дощ і небо заволокли низькі сірі хмари. На якому сидиш, не рубай того стовпа.

- Виправити подані речення і пояснити характер помилок у них.

Я заглянув у кабінет заступника директора з навчально-виховної роботи, який був у кінці коридора. Було холодно, і сонце стояло високо. У першій кімнаті палилося в грубці, двері до якої були відчинені.